

SREDNJOVJEKOVNI NOVČIĆ IZ FUNDUSA MUZEJA GRADA ZAGREBA

Arhitektonsko-urbanistička cjelina unutar koje je smješten Muzej grada Zagreba jedna je od najvrednijih kulturno-povijesnih građevina u staroj gradskoj jezgri. Tu se nalaze najstarije građevine Zagreba - od Popova tornja, nastalog sredinom 13. stoljeća, gradskog bedema iz istoga razdoblja¹ pa do samostanskog kompleksa redovnica Sv. Klare, izgrađenog polovicom 17. stoljeća.²

Muzej je osnovan 1907. godine, a na današnjoj lokaciji nalazi se od 1947. godine. Adekvatan prostor dobio je tek nakon završetka adaptacije muzejske zgrade 1998. godine, kad je otvoren novi stalni postav.³

Nemalo iznenađena bila je stručna javnost, kada su prilikom građevinskih i restauratorskih radova na zgradi Muzeja 1989. godine, pronađeni ulomci starije željeznodobne keramike datirane u 7. i 6. st. pr. Kr. Bio je to povod za početak arheoloških istraživanja, koja su, s manjim prekidima, trajala od 1990. godine do otvorenja novog stalnog postava - 1997. godine. Najvećim dijelom istraživanja je proveo Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pod vodstvom prof. Marije Šmalcelj. Novootkriveni arheološki nalazi postali su novi detalj koji je morao promijeniti već postojeću viziju stalnog postava muzeja. Tako je arheološki lokalitet postao osnova u stvaranju ideje novog stalnog postava Muzeja grada Zagreba.⁴

Istraživanja su bila vrlo kompleksna. Naime, ovaj višeslojni lokalitet naseljavan je od prapovijesti do danas, a respektirani su svi povijesni slojevi - od starijeg željeznog doba do baroka. Sve to, uz sretnu okolnost pronalaska lokaliteta ispod muzeja te uz građevinske i konzervatorske radove na samoj zgradi, otežavalo je arheološke istražne radove. Istraženo je više od 2000 četvornih metara lokaliteta, od kojih je 1700 konzervirano, a više od 300 četvornih metara prikazano je posjetiteljima s minimalnom intervencijom u sam nalaz.

Rezultati ovih istraživanja, pri sadašnjoj fazi obrade, potvrđuju kontinuitet naseljavanja na sjeveroistočnom platou brda Grič, od prapovijesti do danas. Jasno su kronološki fiksirani: sloj halštatske kulture starijeg željeznog doba (apsolutno datiran u 7. i 6. st. pr. Kr.); sloj latenske kulture mlađeg željeznog doba (datiran u drugu polovicu 1. st. pr. Kr.); dendrokronološki datiran ranosrednjovjekovni sloj iz 7. st.; srednjovjekovni sloj iz 13.-15. st., zatim sloj koji pripada razdoblju od 15. do 17. st. te sloj gradnje i funkcioniranja samostana opatica Klarisa, od polovice 17. do 18. stoljeća.

¹ Dobronić, 1992., str. 20-21.

² Dobronić, 1992., str. 84.

³ Za povijest Muzeja vidi: Buntak, 1957., str. 10-12; Buntak, 1953., str.20-21; Premerl, 2000., str. 7.

⁴ Premerl, 2000., str. 13.

Istražni arheološki radovi bili su koncentrirani na pojedine samostanske cjeline: sjeverno samostansko dvorište, istočno i zapadno krilo, refektorij sa sjevernom kuhinjom, južno krilo samostana i klaustar. Budući da rezultati ovih istraživanja još nisu objavljeni⁵, ostalo je mnogo detalja koji mogu intrigirati znanstvenu i širu javnost.⁶



Slika 1. Refektorij



Slika 2. Refektorij

⁵ Objavljen je samo rad prof. dr. Nives Majnarić-Pandžić: *Prapovijesna naselja na Gradecu; Zagrebački Gradec 1242-1850.*, str.1-12, Grad Zagreb, Zagreb, 1994.

⁶ U tisku je rad autora ovoga teksta: *Interpretacija skeletnog nalaza s lokaliteta Muzej grada Zagreba - Samostan klarisa*, za časopis *Histria Antiqua*.

Iz cijelog niza pronađene arheološke građe, na ovome mjestu izdvajamo nalaz evidentiran u fundusu Muzeja kao inv. br. 468 A. Riječ je o novčiću pronađenom 5. svibnja 1994. prilikom istražnih arheoloških radova u sjevernoj kuhinji nekadašnjeg samostana. Novčić je pronađen na apsolutnoj dubini od 160,80 metara. Iskopan je u sloju rušenja drvenog objekta, otkrivenog nešto ranije u sjevernom samostanskom dvorištu. Naime, tijekom istražnih radova u navedenom dvorištu otkopana su dva podrumka objekta veličine 8,5 x 4,5 metara. Oni su s bočnih strana bili obloženi drvenim planjkama prislonjenim na zdravicu. Planjke su, s unutrašnjih strana, pridržavali vertikalno postavljeni stupovi. Samostojeći vertikalni stupovi pronađeni duž središnje osi objekta, nosili su, vjerojatno, podnu konstrukciju prizemlja. Objekti su, dužom stranom, bili orijentirani u smjeru sjeverozapad - jugoistok i u svom južnom dijelu pružali su se pod sjeverni zid samostanskog sjevernog krila. Budući da su se arheološka istraživanja proširila na unutrašnjost nekadašnjeg samostana, istraživanja su 1994. godine obuhvatila i prostor na kojemu se nalazio neistraženi dio navedenih objekata. Tijek radova usporavala je intencija za očuvanjem arheoloških slojeva "in situ", a otežavajuća okolnost bila je da je objekt bio duboko ukopan ispod današnje hodne razine te da je pronađen u zatvorenom prostoru (u već spomenutoj nekadašnjoj samostanskoj kuhinji). Voda, blato i mulj, koji su se stoljećima taložili, često su izazivali nepremostive prepreke za adekvatan arheološki, a posebice dokumentaristički rad. Keramički materijal, dendrokronološka analiza dijelova drvene građe te usporedbe s objektom pronađenim u južnom samostanskom krilu, determiniraju njegovu funkcioniranje u razdoblje od 13. do 15. stoljeća. Ne ulazeći na ovom mjestu u određivanje namjene objekata, potrebno je naglasiti da su na oba objekta uočena razna oštećenja i preinake. Kontekst nalaza sugerira da su objekti u jednoj fazi napušteni i da je negirana njihova prvotna funkcija.

Pronađeni novčić čvrsto determinira njegovu gornju granicu funkcioniranja. Sloj u kojem je pronađen pripada vremenu rušenja objekta, odnosno razdoblju prestanka njegova korištenja. Činjenica koju moramo uzeti u obzir pri interpretaciji ovog nalaza, jest podatak da je novčić otkopan na dijelu današnjega Gornjega grada, u kojem se, u sumrak srednjega vijeka, vode neprestani sukobi oko razgraničenja posjeda između Kaptola i Gradeca.⁷

Novčić je patvorina denara, kovanog između 1390. i 1427. godine.⁸ Pripada tipu novca koji se počinje kovati u Žigmundovo vrijeme (Rethy, br. 121; Unger, 449; Huszar, 576). Unatoč lošem otkovu, lako se prepoznaje tip novca. Na aversu se razaznaje patrijarhalni križ sa završecima krakova "V" oblika, a na reversu se uočava mađarskoluksemburški štitasti grb podijeljen na četiri polja. U po dva, dijagonalno postavljena polja, nalaze se luksemburški orlovi i staromađarske grede. Natpis koji uokviruje motive s aversa i reversa nečitak je, ali poznat s izvornika av. MON · SIGISMVNDI, rv. REGIS VNGARIE ETC.⁹ Radi se o patvorini otkovanoj u bakru, što nije rijedak slučaj upravo za vladavine Žigmunda.¹⁰

⁷ Dobronić, 1992., str. 31-35.

⁸ Unger, 1980., str. 39.

⁹ Réthy, 1907., str. 18.

¹⁰ Réthy-Probszt, 1958., str. 104.



Patvorina denara

Dakle, riječ je o patvorini denara kovanoj u vrijeme vladavine kralja Sigismunda (Žigmunda) Luksemburškog (15. veljače 1368. - 9. prosinca 1437.). Zanimljiva je činjenica da njegova prva žena, ugarska kraljica Marija (u. 1395.) - unuka bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića - već 1384. godine u Gradecu počinje kovati svoj novac¹¹ u kovnici koja kuje banovce još od 1260. godine.¹² Premda se kovnica davala u zakup već u 13. st.,¹³ zahtjev kraljice Marije bio je iznimna novost, jer kovnica dotad kuje isključivo novac hrvatskih banova.¹⁴ Razdoblje u kojem Žigmund vlada, od 1387. do 1437. godine, bremenito je, a povijesne prilike prilično su mu nesklone¹⁵. Stoga on kao vješt diplomat i vladar pribjegava svim sredstvima da bi riješio novonastale probleme. Takvom politikom, državnu blagajnu dovodi u stalnu oskudicu te je, vrlo često, sklon zalaganju državnih dobara.¹⁶

Povijesni kontekst u koji smještamo ovaj nalaz jest, dakle, razdoblje nakon 1390. godine. U sljedećih nekoliko desetaka godina zbivaju se, u širem okruženju Gradeca, burni događaji: 1395. godine umire kraljica Marija te se njezin suprug Žigmund mora boriti za carsku krunu; neprestano je prisutna opasnost od Turaka i on je vrlo često u, nažalost, neuspješnim pohodima; jača utjecaj grofova Celjskih, koji se pojavljuju još četrdesetih godina 14. stoljeća, ali od šezdesetih (nakon ženidbe s Katarinom Kotromanić, sestrom ugarske kraljice Elizabete) postaju vrlo važan politički čimbenik ne samo u široj regiji, nego i u cijelom kraljevstvu (Herman II. Celjski postaje i upravitelj zagrebačke biskupije¹⁷). Nadalje, Žigmund postaje 1411. godine njemačkim kraljem, što ga odvodi od neposrednog kontakta s ostalim dijelom kraljevstva. Vrijeme je to kada na današnje zagrebačko područje dolazi ambiciozna obitelj Alben na čelu s biskupom Eberhardom, a na najvišoj razini sukobi su između Kaptola i Gradeca. Oni započinju 1375. godine i ne prestaju sljedećih nekoliko desetljeća.¹⁸ Jednog od krivaca za te stalne sukobe, treba tražiti i u kralju Žigmundu, koji bez ustručavanja negira stara stečena prava gradske

¹¹ Klaić, N., 1982., str. 123.

¹² Dolenc, 1993., str. 17.

¹³ Kampuš-Karaman, 1994., str. 42.

¹⁴ Klaić, N., 1982., str. 123.

¹⁵ Klaić, N., 1982., str. 121.

¹⁶ Klaić, N., 1982., str. 120.

¹⁷ Klaić, N., 1982., str. 138.

¹⁸ Buntak, 1996., str. 124.

općine i ustupa ih ili zalaže zbog neprestane nestašice novaca. Nadalje, stalna trvenja oko vode za mlinove na današnjem potoku Medveščak i sporenja za prostor oko Popova tornja, uz podavanja, predstavljaju neprestani izvor sukoba Kaptola i Gradeca. Oni toliko eskaliraju, da biskup proklinje i izopćuje građane iz crkve (prvi put) već 1397. godine.¹⁹ Sljedeće izopćenje slijedilo je 1422. godine, nakon što su građani poharali Kaptol.²⁰

Sasvim sigurno, u vrijeme tih sukoba, moramo smjestiti prestanak funkcioniranja, prije spomenutih, drvenih objekata i dospijeće patvorine denara u kontekst u kojem je pronađen.

Povijesni izvori govore o nemalom broju sukoba upravo na prostoru oko Popova tornja krajem 14. i početkom 15. st. Svakako trebamo imati na umu da je moralo proteći neko vrijeme od pojave izvornog denara (1390. godine) do izrade njegove patvorine. S jedne strane, možemo pretpostaviti da je patvorina bila u optjecaju već 1396. i 1397. godine, kad su u velikom sukobu između Kaptola i Gradeca mogli stradati i navedeni objekti - no, s druge strane, možda je to bilo i nešto kasnije - 1422. godine - kada se najžešće borbe vode upravo oko Popova tornja.

Nedvojbeno je da se u tim sukobima i uvjetima primirja (u kojima se, među inima, navodi i uklanjanje građevina oko Popova tornja) nalazi uzrok prestanka funkcioniranja tih objekata kad je, vrlo vjerojatno, slučajno zagubljena i spomenuta patvorina denara.

Fotografije: fototeka MGZ-a; crtež novca: Miljenko Gregl.

LITERATURA

1. *Buntak*, 1953., F. BUNTAK: Muzej grada Zagreba nekad i danas; Muzeji, 8, Zagreb, 1953.
2. *Buntak*, 1957., F. BUNTAK: 50 godina MGZ; Iz starog i novog Zagreba, sv. I., Zagreb, 1957.
3. *Buntak*, 1996., F. BUNTAK: Povijest Zagreba; Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996.
4. *Dobronić*, 1992., L. DOBRONIĆ: Slobodni i kraljevski grad Zagreb; Školska knjiga, Zagreb, 1992.
5. *Dolenec*, 1993., I. DOLENEC: Hrvatska numizmatika; Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.
6. *Huszár*, 1979., L. HUSZÁR: Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute; München: Battenberg, 1979.
7. *Kampuš - Karaman*, 1994., I. KAMPUŠ - I. KARAMAN: Tisućljetni Zagreb; Školska knjiga, Zagreb, 1994.
8. *Klaić*, N., 1982., N. KLAJČ: Zagreb u srednjem vijeku; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982.
9. *Majnarić - Pandžić*, 1994., N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ: Prapovijesna naselja na Gradeću; u zborniku: Zagrebački Gradec 1242 - 1850.; Grad Zagreb, Zagreb, 1994.

¹⁹ Buntak, 1996., str. 126.

²⁰ Kampuš - Karaman, 1994., str. 66.

10. *Premperl*, 2000., N. PREMERL: Vodič - Muzej grada Zagreba; Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2000.
11. *Réthy*, 1907., L. RÉTHY: Magyar egyetemes eremtar; II Kötet, Corpus Nummorum Hungariae; Budapest, 1907.
12. *Réthy - Probszt*, 1958., L. RÉTHY - G. PROBSZT: Corpus Nummorum Hungariae; Graz 1958.
13. *Unger*, 1980., E. UNGER: Magyar éremhatározó; I. kötet, Budapest, 1980.

SUMMARY

A MEDIEVAL COIN IN THE HOLDINGS OF THE ZAGREB TOWN MUSEUM

The building of the Zagreb Town Museum is one of the most important cultural and historical structures in the old town nucleus. During reconstruction and restoration of the museum in 1989 fragments of Early Iron Age ceramics from the 7th and 6th centuries BC were found. This initiated archaeological research that lasted, with small interruptions, from 1990 to the opening of the new permanent display in 1997. Most of the research was carried out by the Archaeological Institute of the Faculty of Philosophy in Zagreb, headed by Professor Marija Šmalcelj. The archaeological locality became a detail that changed earlier plans about the new permanent museum display.

More than 2000 square metres of the locality were researched, 1700 square metres were conserved, and more than 300 square metres are open to visitors with minimum interventions in the find itself.

We single out from the archaeological material found here inv. no. 468 A, a coin discovered on 5 May 1994 during archaeological research in the north kitchen of the former convent. It was excavated in the stratum when the wooden structure was pulled down, which was discovered somewhat earlier in the north convent courtyard. This coin firmly determines the top time limit of the structure's functioning.

The coin is an imitation of the denar minted between 1390 and 1427, of the type that began to be made in the reign of King Sigismund (Réthy no. 121; Unger 449; Huszár 576). Although it was not well struck, the type of coin is easy to recognise. The obverse has the patriarchal cross with V-shaped arms, the reverse the shield of Hungary-Luxemburg divided in four fields. Two diagonal fields have the Luxemburg eagles, the other two Early-Hungarian bars. The inscriptions running around the obverse and reverse are illegible but known from the original: ob. MON.SIGISMVNDI, rv. REGIS VNGARIE ETC. It is an imitation minted in copper, which was not rare during Sigismund's reign. In 1384 his first wife, the Hungarian Queen Mary (d. 1395), began to mint her own coins in Gradec in a mint that had been minting the banovac from 1260. Although this mint was already leased in the 13th century, Queen Mary's request was exceptional because until then the mint struck only the coins of Croatian bans.

The historical context of this find is after 1390, the time when the ambitious Alben family came to the Zagreb region, headed by Bishop Eberhard, and when clashes between Kaptol and Gradec peaked. The fighting began in 1375 and did not end for several decades. It is quite certain that these clashes put an end to the wooden structures mentioned earlier, and this was when the imitation coin reached the place in which it was found.

We must bear in mind that some time certainly had to pass between the appearance of the original denar (1390) and the appearance of its imitation. On one hand we may assume that the imitation was already in circulation in 1396/1397, when there was serious fighting between Kaptol and Gradec which may have destroyed the structures; however, they may also have been destroyed later, in 1422, when the fighting around the Priests' Tower was the heaviest.

There is no doubt that the structures ceased to function during these clashes, and during the truce (when the removal of the buildings around the Priests' Towers is mentioned, among others), and this is when someone probably lost the imitation denar.